

Про сталість елементів молодіжного світогляду в умовах сучасної глобалізації: на прикладі хіпі

Сучасний світ являє собою епоху глобальних удосконалень і перетворень. Основною метою в житті багатьох людей стають гроші, кар'єра та влада.

Прагнучи до глобального технічного прогресу і збільшення об'ємів виробництва, людство не має часу звернути увагу на проблеми навколишнього середовища, які можуть спричинити собою зменшення чисельності населення землі, а також скорочення тривалості людського життя. Крім того, розпалюючи нескінченні війни, люди постійно прирікають один одного на смерть. Таким чином, напрашується наступний висновок, що саме людське життя втратило свою цінність, оскільки люди, в руках яких зосереджена влада, піклуються тільки про власний добробут, не замислюючись про життєві труднощі людей інших соціальних верств. Свою цінність також втрачає духовний розвиток і морально-етичне виховання. Результат опитування респондентів у віці від 16 до 44 років²¹, свідчить про переважаючу думку, що інтелігентній та культурній людині складно вижити в сучасному світі.

Вже декілька десятиліть всі вищеперелічені проблеми хвилюють мислячих людей по всьому світу. Але найважливішим у цьому є те, що зараз відбувається процес утворення загальної світової цивілізації, яка є синонімом поняття глобалізація⁷. Основа цієї цивілізації – люди з невисоким рівнем культурного розвитку, які знають як заробити гроші, але не замислюються про власне духовне вдосконалення.

В даній статті ми розглянемо молодіжну субкультуру хіпі, як передуючу руху антиглобалізму. Для розкриття даної теми спробуємо виділити світоглядні риси, які сформувались починаючи з витоків руху хіпі, а в сучасних умовах стали основою світогляду антиглобалістів. Також проаналізуємо особливості світогляду, які крізь роки перейшли від одного руху до іншого, але ж не втратили своєї актуальності. Крім цього, спробуємо виявити, яких світоглядних норм дотримуються хіпі зараз.

Основу даного дослідження становлять опубліковані наукові праці з окресленої тематики, інтернет-ресурси, а також особистий

польовий матеріал, зібраний методом опитування згідно власно розробленої програми.

Вивчення молодіжних об'єднань другої половини ХХ століття почалося одночасно з виникненням даної проблеми. Як відзначає І. С. Кон: «Наприкінці 1960-х – початку 1970-х років на Заході виходить величезна кількість книг і статей, в заголовках яких фігурує «конфлікт», «криза» або «розрив» поколінь»⁸.

В цей час поведінку західної молоді починають аналізувати і радянські вчені. З'являються дослідницькі роботи А. Р. Бричкова³, В. М. Бикова⁴, М. І.Новінської²⁰. В цих роботах автори розглядають причини молодіжного протесту в США 1960-х – 1970-х років.

Починаючи з середини 1980-х років, радянські дослідники звертають увагу на молодіжні об'єднання, які на той час сформувалися на території СРСР. У цей період виходять роботи Т. Б. Щепанської²⁵, в яких вона описує культурні особливості угруповання хіпі на матеріалах, зібраних в Москві та Санкт-Петербурзі. Ці дослідження слугували для нас важливим джерелом інформації при вивченні даної субкультури.

Рух хіпі є яскравою сторінкою в історії людства. Величезною хвилею він захлеснув післявоєнний світ і досяг найвищого розквіту в 1960-х роках. Вони співали і танцювали на площах, дарували квіти перехожим, вони пройшли по вулицях багатьох міст, закликаючи людей до мирного існування в гармонії з природою.

Різні автори по-різному починають історію досліджуваного руху. Наприклад, К. Г. Мяло припускає, що хіпі продовжили ідеї бітників, які сформувалися після Другої Світової війни, під впливом ядерної загрози¹⁹. Вона вважає, що саме у бітників, де прийде-шній молодіжний бунт наче предстає в зародковій формі, надзвичайно яскраво виражена особливість, що перетворює їх на безперечних передвісників контркультури. Це – виняткова, часто навіть всепоглинаюча заклопотаність не подіями, що відбуваються в світі, а тим, що відбувається у власній свідомості (або навіть організмі), пануюче прагнення не втручатися в хід подій і якимось вплинути на них, але відвернутися, піти в якийсь абсолютно інший світ.

У свою чергу дослідник Локайо Річард, вказує, що поняття «хіпі» з'явилося після Другої Світової війни, при цьому, не пов'язуючи його з рухом бітників. Він пише: «Після Другої Світової війни з божемного середовища Сан-Франциско, Нью-Йорка і деяких інших великих міст США вирвалися на широкий простір такі яви-

ща, як свобода вдач, прагнення до задоволень, нелояльність до Системи, а також добровільна відмова від розсудливих вчинків. І все це об'єднувалося під загальним терміном «Хіп»¹⁷.

Аналізуючи наведені вище думки, ми дійшли власного висновку, що після Другої Світової війни в усьому світі склалася така ситуація, яку можна назвати адаптацією, «оздоровленням» суспільства. У цей момент на території США починає фігурувати поняття «Хіп», котре якийсь час мало означало заперечення норм поведінки встановлених суспільством, не маючи глибокої ідеологічної основи. Проте, вже наприкінці 1950-х років в Америці намітилося поз'явлення демократичних рухів, і молодь включилася в боротьбу проти расової дискримінації і гонки озброєнь²². На наш погляд, саме в цей період «Хіп» знаходить свою ідеологічну орієнтацію, на базі якої надалі буде сформований рух хіпі.

Всією своєю зовнішністю і стилем поведінки хіпі кидали виклик американській школі цінностей і всій капіталістичній системі, вони були м'якими, доброзичливими, чутливими, були сповнені відчуттям подяки, оптимізму, раділи всьому прекрасному на світі, будь то сонячний промінь, тварина, музика або танець. Т. Хойбнер пропонує такий опис хіпі: «Вони носили зношені, вицвілі, залатані джинси. Одяг був яскравих кольорів, з декоративними елементами, талісманами, амулетами, молитовними шнурами буддійських ченців. До неодмінної екіпіровки хіпі відносилися також спальний мішок, сумка перекинута через плече, гітара або губна гармоніка»²⁴.

Але перш за все символом хіпі були квіти: квіти, заткнуті в довге волосся, вінки на шиї, квіти фантазійних форм на одязі, квіти всюди. Для хіпі квіти були рівнозначні життю та любові, тому що «квіти існують самі по собі і нікому не шкодять».

На знак цієї незборимої тяги до квітів та любові, відповідно до гасла: «Твори любов, а не війну!» свій рух вони називали «*Flower power*» – «*Влада квітів*».

У 1960-х роках склалася нова політична ситуація, яка сприяла формуванню руху хіпі. Причиною тому, була агресія США у В'єтнамі. У цей період американська молодь виступає з серйозними докорами у бік «дорослого» суспільства, що стоїть при владі. Сполучені Штати тряслися від натиску молодих людей, які кричали на всю країну: «Нам набридла війна, ми хочемо любові, хай живе свобода!». Цей період вважається класичним в історії руху. Хіпі протестували проти ідеології держави і проти реалій цивілізації.

Вони вважали, що політичний напрям, вибраний урядом країни призвів до найбільш руйнівної, кровопролитної і антигуманної війни в історії. Факт війни в корені підривав і дискредитував ідеали суспільства. Хіпі не пропонували реформувати оточуюче їх суспільство, а виступали взагалі проти традиційної на Заході форми організації. До кінця 1960-х років рух набув масового характеру, перетворився на суспільно-політичну силу, з якою вимушені були рахуватися правлячі круги. У своїй боротьбі молодь застосовувала такі форми протесту як сидячі страйки, диспути, марші, мітинги²³.

У таких умовах стала формуватися ідеологія хіпі, особливості якої далі ми розглянемо детально. «Хіпі» вітав все, що являло собою щире відмову від дотримання Громадському Порядку – Мейнстріму (з англ. – основна течія). Мейнстрім же розглядався як щось весільне, але що разом з тим й помиляється у всьому: у відношенні до політики, релігії, сексу, наркотиків і музики¹⁸. Передовими ідеями руху стали ідеї пацифізму, що пропагують відмову від будь-якої війни, у тому числі справедливої, визвольної.

Існує думка, що хіпі – це щось неминуче і закономірне. Вони з'явилися на світ в той час, коли суспільство потребувало радикальних змін. Прийшов в цей світ хіпі намагалися перевернути уявлення про життя в очах оточуючого суспільства.

Наш інформатор Кіт, який був учасником руху хіпі 60-х в Угорщині, основні принципи даної субкультури того часу формулює так: «...життя – це рух, вічний двигун, ми не повинні сидіти на місці, ми не повинні уподібнюватися індійським йогам, які сидять і медитують, ми повинні медитувати, але на бігу, 24 години на добу. Медитація – це не параноїдальне занурення в свідомість, а зовсім інша якість – це новий рівень свідомості, це асоціативний розум, інтуїтивний розум, розгойдування свідомості в різних напрямках. Ми прагнемо до парадоксального мислення. Вихід з рабства логіки – ось наша мета»¹⁰. Під час інтерв'ю, Кіт постійно акцентує нашу увагу на тому, що перші хіпі з'явилися для того, щоб змінити світ. На його думку, світ зміниться на краще тільки тоді, коли всі люди змінять своє відношення до життя, розширять свою свідомість і зможуть поглянути на світ так, як дивляться на нього хіпі. Тут також важливо відзначити, що Кіт спростовує поширену думку про те, що розширення свідомості відбувається тільки завдяки вживанню наркотичних засобів. Він вважає, що для людини найважливіше – це глибоке пізнання самого себе, усвідомлення свого місця в сві-

ті. Основними допоміжними засобами для цього є медитація, наукова література, різні види мистецтва і лише в деяких випадках наркотичні засоби. Далі Кіт говорить нам наступне: «Асфальт. Бетон. Земля покрита асфальтом або бетоном. Якщо її не чіпати, не покривати знову цим бетоном, не нагромаджувати саркофаги, то трава проб'є бетон і зламає його. Це – хіпші»¹¹.

Багато світоглядних позицій, висловлених хіпі ще на початку 60-х збереглися в їх середовищі і дотепер. Але, напевно, найцікавішим є те, що світогляд хіпі проник і укорінився в багатьох сферах загальнолюдського життя, де продовжує розвиватися до тепер.

Одним із способів самовираження хіпі є одяг. Весь зовнішній вигляд складається з символів, які виражають основи світогляду. Перерахуємо основні складові зовнішності хіпі та розкриємо їх символічне значення:

Довге волосся – символізує свободу, зв'язок з природою. Ось що говорить нам із цього приводу Кіт: «Адже нікому не приходиться в голову підстригати гілки дерев в лісі, ліани в джунглях.. Так і волосся – має рости так, як йому забажається.»¹². Також волосся символізує фемінізацію культури, слабкість чоловічої статі, небажання брати участь в насильстві і чинити йому опір.

Недорогий одяг – символізує відмову від матеріальних цінностей, небажання відповідати моді. Навпаки бажання створити щось нове, поєднувати непоєднувані кольори і фасони. Потреба виразити себе і не боятися бути смішним. Багато наших інформаторів у віці від 15 до 27 років, які у наш час є носіями культури хіпі, говорять про те, що вважають за краще речі з гардероба своїх батьків або ж second hand. Оскільки, по-перше, є можливість, за невеликі гроші, знайти раритетну річ епохи «класичних хіпі», по-друге, ці речі зазвичай одиничні та оригінальніші, ніж ті, що ми бачимо на базарах та у магазинах. Також серед хіпі дуже вшановується самотійне виготовлення і удосконалення одягу.

Яскраві кольори – за допомогою їх хіпі намагаються повернути в навколишній світ дитячість, яскравість і безпосередність сприйняття світу. «Мені подобається виражати відчуття в кольорах», - говорить наша інформатор Дзіня⁶.

Етнічні прикраси – символізують відмову від культурних обмежень і стереотипів, рівнозначне відношення до всіх світових культур. Відомо, що ще у 60-х рр. американські хіпі стали використовувати в одязі елементи індіанської символіки. Цікаво, що в той

самий час вони брали участь у боротьбі проти расової дискримінації. Таким чином, в нашому дослідженні цей факт ми можемо розцінювати, як спробу хіпі мирним чином змінити політичну ситуацію на користьгнобленого народу. Можливо, віддаючи перевагу культурі корінного населення континенту, яка, безумовно, була їм глибоко симпатична, вони також намагалися вивести цю культуру на рівень, який давав би ще більше підстав боротися за свої права. Для нас важливо, що індіанська символіка в культурі хіпі збереглася по теперішній час не тільки в Америці, але й на пострадянському просторі. При цьому на Україні та в Росії додається символіка слов'янських народів, як певна форма ідеалізації культури предків. На питання про національну приналежність наша інформатор Барда відповіла наступне: «Я народилася в Україні і для тих, хто мене оточує, я українка, але по своїх внутрішніх відчуттях – я слов'янка. Мені близька українська культура, але мені також близька культура росіян і білорусів, близькі їх традиції і фольклор⁵. Проте найпоширеніша відповідь на приведені вище питання звучить так: «Я – громадянин світу»¹³. Тим самим хіпі підкреслюють свою приналежність до культур різних народів.

Релігійні атрибути і прикраси – символізують стирання меж віросповідання. Хіпі пропускає через себе синтез всіх духовних шляхів і відбирає постулати тієї або іншої релігії, які найбільш відповідають його внутрішньому світу.

Окрім усяяного символами зовнішнього вигляду, хіпі також привнесли в цей світ безліч починань, які зараз продовжують представники інших громадських організацій. Таким чином, вважається, що хіпі поклали основу наступним рухам:

Антивоєнний рух, який почався з хіпі-демонстрацій проти в'єтнамської війни.

Стосуючись теми антивоєнного настрою хіпі, Кіт розповідає нам про свою спробу протистояти введенню радянських військ до Чехословачії, під час так званої «Празької весни» 1968 року. Згадує він наступне: « У 1968 році я все ще жив у Будапешті. Там я товаришував з дівчинкою з Чехословачії на ім'я Даша. Коли в 68-му році до Чехословачії вводили радянські війська, ми з Дашою автостопом поїхали туди, вважаючи, що їдемо на війну. Нас не пустили, там все було перекрито. Але ми зробили своєрідну акцію протесту. На в'їзді до Братислави, на мосту є арка, ми купили курку, і ось я видерся на цю арку, підвісив курку і на всіх мовах які знав, на ро-

сійській, німецькій, англійській, написав: «Краще повішусь, ніж продамся російським окупантам». Ось таку акцію зробили, ніхто нічого не помітив, але нам було приємно. Так ми повоювали»¹⁴.

Наступний приклад антивоєнного настрою хіпі, нам також повідав Кіт: «Я виїжджав з Будапешта до Москви, і моя подруга Даша мені сказала: «Я тебе з-під землі дістану, де-б ти не був, але за однієї умови, якщо ти не служи́тимеш в армії, якщо ж ти підеш до армії, я не буду з тобою». Як громадянин СРСР в армію я все ж таки потрапив. Довго намагався це від неї приховувати, потім вона дізналася, перестала писати, і назавжди зникла з мого життя. Її переконання не дозволяли їй знаходитися поряд з людиною, яка служила в армії, тому що армія учить нас бути готовими до війни»¹⁵.

Ангиядерний рух, в якому хіпі теж брали участь. Відомо, що хіпі розділяють ідеї пацифізму і що одним з основних їх символів є пацифік. Існує декілька різних теорій про походження і значення цього символу. У одній з них мова йде про те, що в період «холодної війни» між СРСР і США (60 – 80-і рр. ХХ століття) в багатьох європейських країнах проходили демонстрації протесту проти розробки обома державами стратегічної зброї і розміщення пускових ракетних шахт в Європі. Пацифісти брали в цих акціях найактивнішу участь. Пацифіки зображалися на плакатах, майках і навіть обличчях демонстрантів. Тому не дивно, що з тих пір пацифік у багатьох асоціюється саме з обмеженням ядерних озброєнь: нібито круг пацифіка означає «заборону», а три палички усередині круга – це ракета, яку потрібно «обмежити».

Проте, Кіт дає нам інше цікаве значення цього символу: «Пацифік – це рунічний знак, який позначає удар блискавки в землю, страшний удар, потрійний удар, який повинен перевернути світ». Тут же, він додає: «Хіппі – це пряма лінія «курячої лапки», панки – це відгалуження праве, а важкий метал, металісти – це ліве відгалуження. Хіппі – це основа, прямий шлях, шлях любові»¹⁶. Визначення, які дає нам Кіт, надають нам одну з версій значення цього знаку в давнину, але також демонструють різноманіття його значень в сучасному світі. Але слід відмітити, що майже завжди пацифік пов'язують із спробами перетворення навколишнього світу, у кожному окремому випадку обираючи свій метод: активну боротьбу або «шлях любові».

Захоплення всілякими духовними вченнями – хіпі практикували медитації, його, холотропне дихання, ци-гун, буддизм, хри-

стіянство, суфізм, тай-цзи а також інші релігійні і філософські вчення. Окрім цього, деякі з наших інформаторів також вивчають духовні і оздоровчі практики вітчизняного виробництва, такі як методика С.Лазарева, П.Іванова.

Вплив на моду – очевидний з 60-х рр.. до наших днів. Джинси, кльош, квітчасті сорочки, безформні сарафани, вишиті сумки і багато інших речей впродовж вже багатьох років регулярно з'являються на подіумах всього світу.

І нарешті, повернемося до того, з чого ми почали. Оскільки із самого початку утворення руху хіпі виступали проти глобального перетворення світу, ми вважаємо їх витоком *руху антиглобалізму*. Вони боролися за духовну єдність, але не за єдність матеріальних спрямувань.

Проте досить сумно закінчилася спроба хіпі втручання в трагічне буття світу навколо них. І це цілком закономірно, оскільки з перших кроків цієї боротьби вони зіткнулися з потребами, які абсолютно протипоказані істинному хіпізму – необхідністю організуватися, об'єднатися, осмислено виступити проти державного ладу.

І тоді вони здійснюють «втечу» від цього світу, відмовляючись від нього і намагаючись спорудити протидію йому «усередині самого себе». Фаталістичність умонастрою хіпі багато в чому диктувалася відсутністю у них бачення реально існуючої сили, яка могла б, зруйнувавши «споживче суспільство», створити новий, достовірно людський устрій. Саме тому вони і зупиняються на стадії заперечення, і якщо і намагаються запропонувати певні варіанти виходу з нього, то не досягають в цьому питанні ніякого успіху.

Остаточно втративши впевненість в звершенні задуманого, кожен хіпі вибирає свій шлях, хтось йде жити в комуну, де вдається до медитації і вживання наркотичних засобів, хтось шукає себе в самоосвіті, а хтось розпрощавшись з ідеалами потрапляє в затягуючу водоворот мейнстріма.

Але незважаючи на те, що хіпі відмовились від боротьби проти глобального перетворення світу, сама проблема перетворення є актуальною до тепер. Саме тому в 90-х рр. ХХ сторіччя, починає формуватися рух антиглобалізму. Під антиглобалізмом слід розуміти – сукупність рухів, виступаючих проти глобального капіталу і нового світового порядку¹. Сама ідеологія антиглобалістського руху, і це важливо, знаходить цілком відчутні контури. Наприклад, яскравим представником даного руху є організація «*Інтернешл*

екшен центр», яка об'єднує від 20 до 35 млн. осіб з 50 країн світу. Мету своєї боротьби члени організації визначають таким чином: «Ми – за створення людської цивілізації, яка виключала б війни, несправедливість, утиск слабких сильними, ми хочемо, щоб народи самі визначалися і самі вирішили, як їм жити не в збиток, звичайно, іншим народам. Наші ідеї надкласові, надрасові, але ми за націоналізм. Ми вважаємо, що без здорового націоналізму суспільство не може розвиватися нормально. Ми зображуємо світ як букет квітів, кожний з яких прекрасний і кожний з яких має право на існування і власне бачення у всіх сферах: політичної, ідеологічної, расової, національної. Тому ми розглядаємо те зло, яке має глобальний характер, воно зло для всіх країн – і Росії, і Африки, і США зокрема»². Деякі психологи пояснюють феномен антиглобалізму витратами ситого і нудного західного життя. Молодь шукає сенс в цьому житті, борючись з тим, що так приємно старшому поколінню: культом споживання, технології і політкоректності. Багато дослідників аналізуючи рух антиглобалізму, часто проводять паралелі з поколінням хіпуючого третього світу²⁶.

Так, на зміну хіпі прийшли антиглобалісти. З акціями протесту вони простують по всьому світу, ЗМІ регулярно оповіщають про вчинені ними безлади. Проте, знаючи історію хіпі, ми розуміємо, що рано чи пізно з'явиться новий рух, який намагатиметься змінити світ в межах свого часу. Але ідеї і основні прагнення швидше за все залишаться тими ж, які колись висунули хіпі, а до них і інші молодіжні рухи.

Деякі наші інформатори, відповідаючи на питання складеної нами програми по вивченню субкультури хіпі, говорять про глибоку симпатію до цієї культури, про використання ними символіки. Багато хто розуміє і розділяє світоглядні позиції створені першими хіпі в 60-х рр. і навіть відповідають даній культурі зовнішнім виглядом і способом життя. Але на наше питання чи вважаєте ви себе хіпі, відповідають: «Ні», «Не вважаю», «Ніким не хочу себе називати» та ін. Крім того, хочеться вказати ще на один чинник, відповідаючи на питання про самоназву, інформатори, які дають заперечливу відповідь, замовнецькі посміхаються і довго ухиляються від відповіді. Хоча із спілкування з представниками інших молодіжних субкультур ми дізнаємося, що готи називають себе готами, панки – панками, расти – растами, і всі разом вони називають довговолосих людей в яскравому одязі – хіпі.

Якщо ми візьмемо до уваги всі приведені вище факти, напрошується наступний висновок – культура хіпі в сучасному світі продовжує існувати. Вона розвивається, зберігає свої традиції і постійно поповнюється представниками нових поколінь. Але на відміну від представників «першої хвилі» даного руху, сучасні хіпі відмовились від деяких елементів ідеології пов'язаних з необхідністю активної боротьби. Отже, вивчення даної культури, її традицій і нововведень як і раніше залишається актуальним. Проте виникає питання: «чому молоді люди відмовляються визнавати свою причетність до цього молодіжного об'єднання?». Ми відповіли на нього таким чином: у епоху сучасної глобалізації і поголовного захоплення модою хіпі, самі хіпі не бажають зізнаватися собі та оточуючим у причетності до цієї культури. І крім того, оскільки зараз нішу протесту міцно зайняли антиглобалісти, можна припустити, що протест сучасних хіпі у наш час виражений в запереченні ними власної самоназви.

Література:

¹Альтернативная культура: Энциклопедия / – Екатеринбург: Ультра.Культура, 2005, – 240 с.

²Антиглобалісти против тайных повелителей мира// Новый Петербург. №46(512), 2001. 15 ноября.

³Брычков А. Р. Молодая Америка. – М., 1979, – 214 с.; Молодежь США: от нигилизма к политике. – М., 1974, – 187 с.

⁴Быков В. М. От молчаливого поколения к бунтующему. Трансформация молодого поколения США. – М., 1974, – 226 с.

⁵Галкіна О.В. 1980 р.н., м. Ізмаїл, українка, автор та виконавець пісень.

⁶Дзнецладзе О.С. 1985 р.н., м. Одеса, грузинка, студентка.

⁷Кефели И.Ф. Социальная природа глобализма. Перспективы человека в глобализирующемся мире/ Под ред. Парцвания В.В. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – С.88-147.

⁸Кон И. С. Понятие поколения в современном обществоведении. – В кн. Актуальные проблемы этнографии и современная зарубежная наука. – Л., 1979. – 256 с.

⁹Костюченко К.О. 1950 р.н., м. Одеса, росіянин, вільний художник.

¹⁰Там само.

¹¹Там само.

¹²Там само.

¹³Там само.

¹⁴Там само.

¹⁵Там само.

¹⁶Там само.

¹⁷Локайо Ричард. Куда делся былой бунтарский дух? // Ровесник.

1995. №1. – С. 4.

¹⁸ Там само. – С. 5.

¹⁹ Мьяло К. Г. Под знаменем бунта: (Очерки по истории молодежного протеста 1950–1970-х гг.). – М., 1985. – 196 с.

²⁰ Новинская М. И. Студенчество США. Социально-психологический очерк. М., 1977. – 221 с.

²¹ Опитування проводилося в м.Одесі, серед людей різних національностей, з різним рівнем освіти та матеріального достатку.

²² Современные США. Энциклопедический справочник. – М., 1988. – С. 240.

²³ Там само. – С. 242.

²⁴ Хойбнер Т. Вызов неприкаянных. Модные волны и молодежные течения – тедеы, хиппи, панки, рокеры – в западном мире. М., 1990.– 173 с..

²⁵ Щепанская Т. Б. Процессы ритуализации в молодежной субкультуре // СЭ., 1988. №5. – С. 15-26.; Ї ж Символика молодежной субкультуры: Опыт этнографического исследования «системы», 1986-89 гг. – Спб.: «Наука», 1993. – 264 с.

²⁶ Антиглобалисты сегодня: вся тусовка от Сиэтла до Праги. Тема дня. 31 октября, 2001.www.temadnya.ru/spravka/30oct2001/900.html